

યુનિટ-1 : પ્રાચીન ભારતીય ઓડિટિંગ અને આધુનિક ભારતીય ઓડિટિંગ

પરિચય

ઓડિટિંગ એ માત્ર આધુનિક વ્યવસાય અને કંપનીઓ સાથે સંકળાયેલ વિષય નથી. ભારતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિમાં પણ નાણાકીય વ્યવસ્થાના નિયંત્રણ અને હિસાબોની ચકાસણી માટે વિશિષ્ટ વ્યવસ્થા હતી. પ્રાચીન સમયમાં રાજ્યોમાં કરવેરાની વસૂલાત, સરકારી ખર્ચ, ખજાનાનું સંચાલન અને સરકારી સંપત્તિની સુરક્ષા માટે હિસાબી પ્રણાલી વિકસિત થઈ હતી.

પ્રાચીન ભારતીય વિદ્વાન **Kautilya** (ચાણક્ય) દ્વારા લખાયેલ **Arthashastra** ગ્રંથમાં ઓડિટિંગ અને નાણાકીય નિયંત્રણની વ્યવસ્થાનું વિગતવાર વર્ણન જોવા મળે છે.

1. પ્રાચીન ભારતમાં ઓડિટિંગની વ્યાખ્યા

અર્થ

રાજ્યની આવક, ખર્ચ, સંપત્તિ અને કરવેરાના હિસાબોની તપાસ કરીને તેમની સત્યતા અને ચોકસાઈની ખાતરી કરવાની પ્રક્રિયાને પ્રાચીન ભારતીય ઓડિટિંગ કહેવાય છે.

વિદ્વાનો મુજબ

"રાજ્યના નાણાકીય વ્યવહારોની ચકાસણી કરીને ગેરરીતિઓ શોધવી અને જવાબદારી નક્કી કરવી એ ઓડિટિંગનો મુખ્ય હેતુ હતો."

2. પ્રાચીન ભારતમાં ઓડિટિંગનો ઉદ્ભવ

પ્રાચીન સમયમાં રાજાઓ પાસે વિશાળ રાજ્ય વ્યવસ્થા હતી.

રાજ્યની મુખ્ય આવક:

- જમીન કર
- વેપાર કર
- જકાત
- દંડ

- ખાણોની આવક
- જંગલ આવક

આવકના યોગ્ય ઉપયોગ માટે હિસાબોની નિયમિત તપાસ જરૂરી બની. તેથી ઓડિટિંગનો વિકાસ થયો.

3. કૌટિલ્ય અને અર્થશાસ્ત્રમાં ઓડિટિંગ

કૌટિલ્ય કોણ હતા?

- ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યના મુખ્યમંત્રી
- રાજકીય અને આર્થિક વિચારક
- અર્થશાસ્ત્રના રચયિતા

અર્થશાસ્ત્રનું મહત્વ

અર્થશાસ્ત્રમાં રાજ્યની નાણાકીય વ્યવસ્થા, કરવેરા, બજેટ, હિસાબી પદ્ધતિ અને ઓડિટિંગ વિશે વિગતવાર માહિતી આપવામાં આવી છે.

કૌટિલ્યએ જણાવ્યું હતું કે:

"જેમ પાણીમાં તરતી માછલી કેટલું પાણી પી જાય છે તે જાણવું મુશ્કેલ છે, તેમ સરકારી કર્મચારી કેટલું ધન ગેરવહીવટ કરે છે તે જાણવું મુશ્કેલ છે."

આથી તેમણે કડક ઓડિટિંગ વ્યવસ્થા સૂચવી હતી.

4. પ્રાચીન ભારતમાં ઓડિટિંગના હેતુઓ (ઉદ્દેશો)

1. સરકારી ધનનું રક્ષણ

રાજ્યના નાણાંનો દુરુપયોગ ન થાય તે માટે તપાસ.

ઉદાહરણ:

ખજાનચી દ્વારા ખોટી ચુકવણી ન કરવામાં આવે.

2. ભ્રષ્ટાચાર અટકાવવો

અધિકારીઓ દ્વારા થતી છેતરપિંડી શોધવી.

ઉદાહરણ:

કરવેરા વસૂલ કરીને ઓછું દર્શાવવું.

3. જવાબદારી નક્કી કરવી

દરેક અધિકારીને પોતાના કાર્યો માટે જવાબદાર બનાવવો.

4. સાચા હિસાબો જાળવવા

બધી આવક અને ખર્ચની યોગ્ય નોંધ થાય.

5. જાહેર હિતનું રક્ષણ

જાહેર નાણાંનો યોગ્ય ઉપયોગ થાય.

6. નાણાકીય શિસ્ત જાળવવી

સરકારી ખર્ચ નિયંત્રણમાં રહે.

5. પ્રાચીન ભારતમાં ઓડિટિંગ પ્રક્રિયા

પ્રાચીન સમયમાં ઓડિટિંગની પ્રક્રિયા ખૂબ વ્યવસ્થિત હતી.

પ્રથમ તબક્કો : હિસાબો તૈયાર કરવાં

દરેક વિભાગ પોતાના હિસાબો તૈયાર કરતો.

ઉદાહરણ:

- કૃષિ વિભાગ
- વેપાર વિભાગ

- ખાણ વિભાગ
-

બીજો તબક્કો : દસ્તાવેજો એકત્રિત કરવાં

ઓડિટર નીચેના દસ્તાવેજો તપાસતા:

- રસીદો
 - ચુકવણી પત્રકો
 - નોંધપોથી
 - કર વસૂલાતના રેકૉર્ડ
-

ત્રીજો તબક્કો : ચકાસણી

હિસાબો અને દસ્તાવેજોની સરખામણી કરવામાં આવતી.

ચોથો તબક્કો : ગેરરીતિ શોધવી

જો તફાવત મળે તો કારણ શોધવામાં આવતું.

પાંચમો તબક્કો : અહેવાલ

તપાસ પૂર્ણ થયા પછી રાજાને અહેવાલ આપવામાં આવતો.

6. પ્રાચીન ઓડિટરોની ભૂમિકા

1. નિરીક્ષક

સરકારી હિસાબોની તપાસ કરવી.

2. સલાહકાર

રાજાને નાણાકીય બાબતોમાં સલાહ આપવી.

3. નિયંત્રક

અધિકારીઓના કાર્યો ઉપર દેખરેખ રાખવી.

4. તપાસ અધિકારી

ગેરરીતિ અને છેતરપિંડી શોધવી.

7. પ્રાચીન ઓડિટરોની જવાબદારીઓ

(1) સત્યતા

અહેવાલમાં સાચી માહિતી આપવી.

(2) નિષ્પક્ષતા

કોઈપણ પ્રકારનો પક્ષપાત ન રાખવો.

(3) ગોપનીયતા

સરકારી રહસ્યો જાહેર ન કરવાં.

(4) કાળજી

સંપૂર્ણ તપાસ કર્યા વિના અભિપ્રાય ન આપવો.

(5) જવાબદારી

ભૂલ થાય તો જવાબદારી સ્વીકારવી.

8. પ્રાચીન ઓડિટિંગની મુખ્ય પદ્ધતિઓ (તકનિકો)

1. દસ્તાવેજી તપાસ (Document Examination)

રસીદો અને નોંધપોથી તપાસવી.

લાભ:

ખોટી એન્ટ્રીઓ શોધી શકાય.

2. ભૌતિક ચકાસણી (Physical Verification)

વાસ્તવિક સંપત્તિની ગણતરી.

ઉદાહરણ:

અનાજના ગોડાઉનની તપાસ.

3. સરખામણી પદ્ધતિ

હિસાબો વચ્ચે સરખામણી.

ઉદાહરણ:

વસૂલ કરેલો કર અને જમા કરેલી રકમ.

4. અચાનક તપાસ

પૂર્વ સૂચના વિના તપાસ.

લાભ:

ભ્રષ્ટાચાર ઘટે.

5. પુનઃગણતરી

હિસાબો ફરીથી ગણવામાં આવતા.

9. પ્રાચીન ભારતમાં ઓડિટિંગનું મહત્વ

1. પારદર્શિતા

હિસાબોમાં ખુલાસો આવે છે.

2. વિશ્વાસમાં વધારો

જાહેર જનતા અને રોકાણકારોનો વિશ્વાસ વધે છે.

3. છેતરપિંડી શોધવી

ભૂલ અને ગેરરીતિઓ ઝડપથી શોધી શકાય.

4. નાણાકીય નિયંત્રણ

આવક અને ખર્ચ ઉપર નિયંત્રણ રહે.

5. કાયદાનું પાલન

સરકારી નિયમોનું પાલન થાય.

6. વ્યવસ્થાપનને સહાય

સંચાલન વધુ કાર્યક્ષમ બને.

10. પ્રાચીન અને આધુનિક ઓડિટિંગ વચ્ચેનો તફાવત

મુદ્દો	પ્રાચીન ઓડિટિંગ	આધુનિક ઓડિટિંગ
હેતુ	ભ્રષ્ટાચાર રોકવો	સાચું અને વાજબી અભિપ્રાય આપવો
વિસ્તાર	સરકારી વિભાગો	સરકારી અને ખાનગી સંસ્થાઓ
પદ્ધતિ	મેન્યુઅલ	કમ્પ્યુટરાઇઝ્ડ
પુરાવા	મર્યાદિત	વ્યાપક
ધોરણો	નિશ્ચિત નહોતા	Auditing Standards
અહેવાલ	રાજાને	શેરધારકોને
ટેકનોલોજી	નહોતી	AI, ERP, Audit Software
આંતરિક નિયંત્રણ	ઓછું	મજબૂત

આધુનિક ઓડિટિંગની વિશેષતાઓ

- સ્વતંત્રતા
- વ્યાવસાયિકતા
- આંતરિક નિયંત્રણ પર ભાર
- જોખમ આધારિત ઓડિટ
- કમ્પ્યુટર સહાયિત ઓડિટ
- આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણોનો ઉપયોગ